

20. તથૈવ તિષ્ઠતિ (તેમજ રહે છે)

પ્રસ્તાવના

* સંસ્કૃતમાં જુદા જુદા કવિઓ દ્વારા રચાયેલા પદ્યો માં જુદા જુદા ફળની જેમ જ, આગવો રસ હોય છે. જેમ આપણો રુચી મુજબના ફળની પસંદગી એ અન્ય ફળના મહત્વને ઓછું નથી કરતી, તેવી જ રીતે મહાકવિઓ ના અમુક પદ્યોની પસંદગી એ અન્ય પદ્યોનું મહત્વ ઓછું નથી કરતી.

અહીં આ પદ્યમાં જુદા જુદા કાળખંડમાં થઈ ગયેલા તેમજ નાટક, મહાકાવ્ય, કથા, આખ્યાયિકા વગેરે જેવા વિવિધ સાહિત્ય પ્રકારની કાવ્ય રચના દ્વારા સાહિત્ય જગતમાં અમર થઈ ગયેલા છ મહાકવિઓ ની એક એક રચના લેવામાં આવી છે.

પ્રથમ શ્લોક દાન અને હોમ નો મહિમા દર્શાવતો છે. જે મહા કવિ ભાસ ના એકાંકી કર્ણ-ભાર માંથી લીધેલ છે. બીજા શ્લોકમાં અન્ય વ્યક્તિના માર્ગદર્શન વગર પોતાની બુદ્ધિના ઉપયોગથી સારા નરસાનો વિચારીને નિર્ણય લેવો એમ સમજવામાં આવ્યું છે જે મહાકવિ કાલિદાસના ‘માલવિકાગ્નિમિત્ર’ માંથી લેવામાં આવ્યો છે. ત્રીજો શ્લોક ભવભૂતિ ના ઉત્તર રામચરિત્ર માંથી લેવામાં આવ્યો છે જેમાં મહાપુરુષોના વજ્રથી કઠોર અને પુષ્પથી કોમળ મનની લાક્ષણિકતાઓ નું વર્ણન છે. ચોથા શ્લોકમાં દુષ્ટ મનુષ્યના સ્વભાવની વાસ્તવિકતા દર્શાવી છે. પાંચ મો શ્લોક નાટ્યકાર શૂદ્રક ના ‘મૃચ્છકટિક’ માંથી પસંદ કરવામાં આવ્યો છે. અને છઠ્ઠો અને અંતિમ શ્લોક સજ્જન માણસ ની પ્રશંસાને વર્ણવતો રવિ ગુપ્તા નામના કવિ દ્વારા રચાયો છે.

આ તમામ રચનાઓ માનવજીવન માટે મહત્વ રૂપ બને એમાં જ કાવ્ય ની સાચી સફળતા છે તો વિદ્યાર્થી મિત્રો ચાલો આપણે આ શ્લોકનું સવિસ્તાર અભ્યાસ કરીએ.

સ્વાધ્યાય

1. અધોલિખિતેભ્યઃ વિકલ્પેભ્યઃ સમુચિતમ્ ઉત્તર ચિનુત ।

વૈકલ્પિક પ્રશ્નો ના ઉત્તર સંસ્કૃત ભાષામાં લખો.

1. શિક્ષા કસ્માત્ કારણાત્ ક્ષયં ગચ્છતિ?

(ક) અવસ્થાપર્યયાત્ (ખ) કાલપર્યયાત્

(ગ) બુદ્ધિપર્યયાત્ (ઘ) ગુરુપર્યયાત્

2. સન્તઃ કિં કૃત્વા અન્યતરત્ ભજન્તે?

(ક) પરીક્ષ્ય (ખ) દૃષ્ટ્વા

(ગ) અનુભૂય (ઘ) વિચાર્ય

3. કીદૃશઃ નીચઃ પ્રાયેણ દુઃસહો ભવતિ?

(ક) લઘ્વપદઃ (ખ) લઘનઃ

(ગ) લયશાઃ (ઘ) લવિઘઃ

4. दुःखानि अनुभूय किं शोभते?

(क) धर्मः (ख) धनम्

(ग) विद्या (घ) सुखम्

5. सुजनो न याति वैरं ..... विनाशकाले अपि।

(क) परहितनिरतः (ख) परकर्मनिरतः

(ग) परधर्मनिरतः (घ) परहानिनिरतः

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरं लिखत ।

એકવાક્યમાં ઉત્તર લખો.

1. सुबद्धमूलाः पादपाः कस्मात् कारणात् निपतन्ति?

उत्तरम्: सुबद्धमूलाः पादपाः कालपर्ययात् निपतन्ति।

2. मूढः जनः कीदृशः भवति?

उत्तरम्: मूढ जनः परप्रत्ययनेयबुद्धि भवति।

3. लोकोत्तराणां चेतांसि कस्मादपि मृदूनि भवन्ति?

उत्तरम्: लोकोत्तराणां चेतांसि कुसुमात् अपि मृदूनि भवन्ति।

4. सुखं कदा शोभते?

उत्तरम्: सुखं दुःखानि अनुभूय शोभते।

3. सन्धिविच्छेदं कुरुत ।

સંધિ છોડો.

1. नवमित्यवद्यम् = नवम् + इति + अवद्यम्

2. कुसुमादपि = कुसुमात् + अपि

3. अन्यस्माल्लपदो नीचः = अन्यस्मात् + लपदः + नीचः

4. यो याति = यः + याति

5. विनाशकालेऽपि = विनाशकाले + अपि

4. समासप्रकारं लिखत ।

સમાસના પ્રકાર લખો.

1. सुबद्धमूलाः – बहुव्रीहि समासः

2. लोकोत्तराणाम् – पञ्चमी तत्पुरुष समासः

3. लपदः – बहुव्रीहि समासः

4. वालुकानिकरः – षष्ठी तत्पुरुष समासः

5. परहितनिरतः – चतुर्थी અને સપ્તમી તત્પુરુષ સમાસ:

5. રિક્તસ્થાને વિશેષ્યાનુસાર યોગ્યં કોષ્ઠગતં વિશેષણપદં લિખત ।

કૌસમાં આપેલ યોગ્ય વિશેષણથી ખાલી જગ્યા પૂરો.

1. સુબદ્ધમૂલા: પાદપા: નિપતન્તિ। (સુબદ્ધમૂલ)
2. નવમ્ કાવ્યમ્ અવદ્ય ભવતિ ઇતિ ના। (નવ)
3. લોકોત્તરાણાં ચેતાંસિ વજ્રાદપિ કઠોરાણિ ભવન્તિ। (કઠોર)
4. નીચ: પ્રાયેણ દુ:સહ: ભવતિ। (દુ:સહ)
5. પરહિતનિરત: સુજન: વિનાશકાલેઽપિ વૈરં ન યાતિ। (પરાહિતનિરત)

6. માતૃભાષાયામ્ સંક્ષિપ્તાં ટિપ્પણી લિખત ।

માતૃભાષામાં ટૂંકમાં નોંધ લખો.

(1) મૂઢ અને સજ્જનનો ભેદ

ઉત્તરમ્: મુર્ખ લોકો બીજાની બુદ્ધિથી દોરાઈને પોતાનો નિર્ણય લે છે. જ્યારે સજ્જન પુરુષ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને બે માંથી એકની પસંદગી કરે છે.

(2) નીચ માણસની માનસિકતા

ઉત્તરમ્: નીચ માણસને મહેનત મહેનત વગર કોઈપણ પદ મળી જાય તો તેને સહન કરવો મુશ્કેલ હોય છે. જેમ રેતીનો ઢગલો સૂર્ય પાસેથી ગરમી મેળવીને સૂર્ય કરતા વધારે ગરમી આપે છે. તેમ જેને અન્ય પાસેથી સ્થાન મેળવેલું હોય તેવો દુષ્ટ માણસ અસહનીય હોય છે.

(3) સુજનની સુજનાતાનું સ્વરૂપ.

ઉત્તરમ્: સજ્જન માણસ હંમેશા પારકાની કલ્યાણમાં રચેલો રહે છે. જેમ ચંદનવૃક્ષ તેને કાપનાર કુહાડીના અણીવાળા ભાગને સુગંધીદાર બનાવે છે. તેમ સજ્જન પુરુષ પણ પોતાના પોતાના દુશ્મનના વિનાશમાં પણ તેનું અહિત કરતો નથી.

7. અર્થવિસ્તારં કુરુત ।

અર્થવિસ્તાર કરો.

1. શિક્ષા ક્ષયં ગચ્છતિ કાલપર્યયાત્

સુબદ્ધમૂલા: નિપતન્તિ પાદપા:।

જલં જલસ્થાનગતં ચ શુષ્યતિ

હુતં ચ દત્તં ચ તથૈવ તિષ્ઠતિ।

અનુવાદ: સમય જતા શિક્ષણનો નાશ થાય છે જમીન સાથે જોડાયેલા મજબૂત મૂળવાળા ઝાડ નીચે પડી જાય છે જળાશયનું પાણી સુકાઈ જાય છે પણ હોમેલા કે કોઈકને આપેલા દાનનો નાશ થતો નથી.

અર્થવિસ્તાર: પ્રસ્તુત શ્લોકમાં મહાકવિ ભાસરચિત એકાંકી કર્ણભારમાંથી લેવામાં

આવ્યો છે. તેમાં દાન અને હોમનો મહિમા દર્શાવ્યો છે. જ્યારે કર્ણ પોતાના કવચ અને કુંડળ ઇન્દ્રને આપવા તૈયાર થાય છે. ત્યારે કર્ણના સારથી શત્યરાજ તેને અટકાવે છે ત્યારે કર્ણ ઉપરનો શ્લોક કહે છે કે વૃક્ષો ગમે તેટલા મજબૂત હોય પણ વર્ષો પછી તે પડી જાય છે. અતિશય ગરમી હોય તો સરોવરના પાણી પણ સુકાઈ જાય છે પરંતુ અગ્નિમાં હોમેલું અને દાનમાં આપેલું કાયમ ટકી રહે છે. દાનેશ્વરી વ્યક્તિની કીર્તિ તેનું નામ કાયમ ટકી રહે છે.

2. વજ્રાદપિ કઠોરાણિ મૃદૂનિ કુસુમાદપિ।

લોકોત્તરાણાં ચેતાંસિ કો નુ વિજ્ઞાતુમર્હતિ।।

અનુવાદ: વજ્રથી કઠોર અને ફૂલથી કોમળ એવા સામાન્ય લોકો કરતા ઊંચા દરજ્જાના માણસોના મનને ખરેખર કોણ જાણી શકે છે.

અર્થવિસ્તાર: પ્રસ્તુત શ્લોકમાં ભવભુતિના ‘ઉત્તરરામચરિત’ માંથી લેવામાં આવ્યો છે જેમાં મહાપુરુષોના મનની લાક્ષણિકતા બતાવવામાં આવી છે. તેમાં મહાપુરુષોના સ્વભાવની પ્રશંસા કરી છે. મહાપુરુષો જ્યારે ન્યાય કે સિદ્ધાંતની વાત આવે ત્યારે વજ્ર જેવા કઠોર બની તટસ્થતાથી નિર્ણય લે છે. અને કોઈ ગરીબ કે અસહાય માણસને જુએ છે ત્યારે તેઓ ફૂલ જેવા કોમળ બનીને તેમની મદદ કરવા તત્પર હોય છે આવા મહાન પુરુષના મનને સામાન્ય માણસ જાણી શકતા નથી.

3. સુખં હિ દુઃખાન્યનુભૂય શોભતે

ઘાનાન્ધકારેષ્વિવ દીપદર્શનમ્ ।

સુખાતુ યો યાતિ નરો દરિદ્રતાં

ઘૃતઃશરીરેણ મૃતઃ સ જીવતિ ॥

અનુવાદ: ખરેખર દુઃખના અનુભવ પછી જ સુખ શોભા પામે છે. દીવાનું દર્શન ગાઢ અંધકારમાંજ થઈ શકે છે. સુખમાંથી ગરીબાઈને પામનાર માણસ શરીરને ધારણ કરેલો હોવા છતાં મરણ પામેલાની જેમ જીવે છે.

અર્થવિસ્તાર: પ્રસ્તુત શ્લોકમાં નાટ્યકાર શુદ્રકના ‘મૃચ્છકટિક’ માંથી લેવાયો છે. જેમાં દરિદ્ર માણસના દિલનું દયામણું દુઃખ આલેખાયેલું છે. દુઃખોનો અનુભવ થાય તો જ સુખ શોભે છે અંધારું જેટલું ગાઢું હોય તેટલી જ દીવા ની સુંદરતામાં વધારો થાય છે. દુઃખભર્યા જીવનમાં એકાએક સુખ આવે તો સારું લાગે છે પરંતુ જો સુખી વ્યક્તિ અચાનક ગરીબ થઈ જાય તો તે ગરીબી તેના માટે ખુબ કઠીન હોય છે. તે જીવંત હોય છે. પણ તેનું જીવન મરેલા માણસ જેવી થઈ જાય છે.

